

Rozdział I. Funkcje i cele procesu cywilnego o rozwiązanie małżeństwa przez rozwód oraz w procesie kanonicznym o stwierdzenie nieważności małżeństwa

§ 1. Funkcje procesu rozwodowego

I. Uwagi wstępne

Rozpoczynając rozważania na temat funkcji procesu sądowego o rozwiązanie małżeństwa przez rozwód, najpierw należałoby zastanowić się nad kwestią samej funkcji, jako zjawiska mającego swe zastosowanie na różnych płaszczyznach. Badanie zjawisk prawnych „to badanie przyczyn, powodujących ustanowienie danej instytucji prawnej, skutków społecznych, jakie wywołuje jej stosowanie, oraz potrzeb społecznych, jakie przez to są zaspakajane”¹.

Pojęcie „funkcji” ma wiele znaczeń. W znaczeniu potocznym określa czynności lub działania podczas procesu, w matematyce natomiast jest pojęciem podstawowym i służy do wyrażenia wzajemnego związku lub też zależności². Pojęcie to używane jest także w naukach społecznych. „Rzecz spełnia pewną funkcję, czy pewne zadanie przez to, że dokonuje się w niej pewną czynność o pewnym wyniku końcowym”³, co oznacza, że funkcja ta jawi się jako pewien stały określony skutek⁴. Funkcje stosowanego prawa można też określić, jako społeczne konsekwencje stosowania określonych przepisów prawa⁵. Jesz-

¹ J. Kowalski, Funkcjonalizm w prawie amerykańskim, s. 62.

² S. Skorupka, Słownik frazeologiczny języka polskiego, s. 226.

³ Cz. Znamierowski, Oceny i normy, s. 94 i n.

⁴ J. Jodłowski, w: J. Jodłowski (red.), Wstęp do systemu, s. 7.

⁵ F. Zedler, Prawo upadłościowe i naprawcze, s. 48.

cze w innym znaczeniu o funkcji możemy mówić zarówno w stosunku do jednostek, jak i do grup oraz instytucji, rozumiejąc przez nią „sposób, w jaki zaspakajają one szeroko pojęte potrzeby występujące w określonym społeczeństwie”⁶. Nasuwa się zatem wniosek, że chodzi o rezultat działania jakiejś części na rzecz nadrzędnej całości⁷.

Postępowanie cywilne jest działaniem, chroniącym relacje społeczne, regulowane przez prawo, przez zastosowanie w danym stanie faktycznym odpowiedniej normy prawnej⁸. Chodzi zatem o utrzymanie porządku w ramach stosunków cywilnoprawnych, a więc i społecznych. Co do skutków postępowania cywilnego, to występują one zarówno w sferze prawnej jednostki, jak i w sferze porządku prawnego. Co więcej, cel postępowania cywilnego mieścić się będzie zatem w obu tych sferach. W sferze interesu jednostki, dotyczy praw podmiotowych i interesów jednostki prawnie chronionych. Niektóre rodzaje spraw, w jakich interes jednostki ściśle wiąże się z interesem społecznym, otoczony jest szczególną troską ustawodawcy. Należą do nich sprawy o roszczenia alimentacyjne, sprawy małżeńskie i ze stosunków pomiędzy rodzicami a dziećmi. W tych wypadkach sąd rozpatrując daną sprawę nie może ograniczyć się jedynie do badania i ustalania konkretnego stanu faktycznego, ale powinien zbadać społeczne przyczyny powstania konfliktu między stronami, dążąc do ich usunięcia, a następnie stworzenia warunków, w których rozwój stosunków społecznych następowałby bez przeszkód. Zadaniem sądu jest więc zauważenie przeszkód, uświadomienie ich zainteresowanym osobom, oraz wypracowanie dyrektyw odnoszących się do właściwego ich zachowania się, zgodnie z prawidłowym rozwojem społecznym⁹.

Przystępując do opisanja funkcji i celów instytucji rozvodu w prawie państwowym, należałoby przyjrzeć się samej definicji rozvodu. Pojęcie rozvodu jest wieloznaczne i występuje w następujących znaczeniach: socjologicznym oraz w różnych ujęciach prawnych. W znaczeniu socjologicznym, rozwód „to całokształt dotyczących danej rodziny stanów rzeczy, zachowań i zdarzeń społecznych (w tym i zdarzeń prawnych), które związane są z rozkładem pożycia małżonków i z rozpadem ich rodziny”¹⁰. Pojęcie rozvodu w znaczeniu praw-

⁶ J. Szczepański, Socjologiczne zagadnienia wyższego wykształcenia, s. 11.

⁷ J. Zieleniewski, Organizacja zespołów ludzkich, s. 168.

⁸ W. Berutowicz, Sądowe postępowanie cywilne w zarysie, s. 22; zob. M. Cieślak, Dowody w postępowaniu, s. 3–9; W. Berutowicz, Funkcja ochronna postępowania cywilnego, s. 19–21; T. Wiśniewski, Przebieg procesu cywilnego, 2013, s. 20–22.

⁹ J. Jodłowski, w: J. Jodłowski (red.), Wstęp do systemu, s. 9–11.

¹⁰ T. Sokołowski, Skutki prawne rozvodu, s. 18.

nym, wskazanym w art. 56, 57 i 58 KRO, odnosi się tylko do pewnego złożonego skutku prawnego, którego przyczyną jest socjologicznie pojmowany rozpad rodziny. Orzeczenie rozwodu, rozumianego jako instytucja prawna, stanowi nie tylko zdarzenie prawne, ale także zdarzenie społeczne, kończące definitywnie socjologiczny i prawny proces rozpadu rodziny. W rezultacie, także z socjologicznego punktu widzenia wyrok rozwiązujący małżeństwo daje początek nowemu stanowi rzeczy zarówno od strony prawnej, jak i społecznej¹¹. Z drugiej zaś strony, rozwód powinien służyć porządkowaniu i minimalizowaniu skutków rozłamu jako zjawiska społecznego, i usuwać tzw. martwe związki¹².

II. Prawne funkcje procesu rozwodowego

Proces rozwodowy zajmuje określone miejsce w realizowaniu funkcji całego aparatu państwowego i społecznego. Funkcja ta jest zatem częścią funkcji wewnętrznej państwa¹³, w której chodzi o utrzymanie porządku w ramach stosunków cywilnoprawnych, a więc opartych na stosunkach ekonomicznych¹⁴.

Rozwód nie jest instytucją samodzielną, ponieważ stanowi następstwo rozpadu małżeństwa. Jest pochodną instytucji małżeństwa. W istocie dotyczy martwych związków, toteż wola małżonków nie powinna mieć dla sędziego znaczenia prawnego, ponieważ nie stanowi ona przesłanki orzeczenia rozwodu. Prawo rodzinne chroni niektóre, szczególnie społecznie doniosłe stany rzeczy, jakim jest dobro dziecka oraz dobro rodziny. Ochrona indywidualnego interesu małżonków natomiast zajmuje drugorzędne znaczenie¹⁵.

Polityka rodzinna, a w tym stanowiąca jej fragment polityka rozwodowa, jest jedną z najważniejszych części polityki tworzenia prawa. Celem tej polityki jest tworzenie i wykładnia prawa rozwodowego, spełniająca oczekiwania społeczne, oraz kształtowanie zjawisk rodzinnych w pożądanym kierunku, stanowiąc skuteczne przeobrażenie indywidualnych stosunków społecznych, powstałych w wyniku ustania małżeństwa¹⁶.

¹¹ W. Stojanowska, Rozwód a dobro dziecka, s. 116.

¹² Por. Z. Wiszniewski, S. Gross, w: B. Dobrzański, J. Ignatowicz (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy, s. 265; por. wyr. SA w Białymstoku z 2.2.1995 r., I ACr 13/95, OSA 1997, Nr 4, poz. 22;

¹³ A. Łopatka, Wstęp do prawoznawstwa, s. 120.

¹⁴ W. Berutowicz, Funkcja postępowania cywilnego, s. 7 i n.

¹⁵ T. Sokołowski, Skutki prawne rozwodu, s. 185.

¹⁶ T. Sokołowski, w: T. Smyczyński (red.), System Prawa Prywatnego, t. 11, s. 541.

Realizacja funkcji postępowania cywilnego rozpoczyna się już w toku rozprawy, kiedy sąd przygotowuje podstawy do wydania orzeczenia końcowego. Najdonioślejsze znaczenie, z punktu widzenia funkcji postępowania cywilnego, ma oczywiście orzeczenie merytoryczne (sąd rozstrzyga istotę sprawy w aspekcie przepisów prawa materialnego), w którym zawarte są konkretne nakazy pod adresem stron, w związku z ustalonymi między nimi stosunkami prawnymi i wyjaśnieniem wynikających z nich konsekwencji prawnych. Funkcja postępowania cywilnego zostanie bowiem zrealizowana wówczas, gdy orzeczenie będzie konsekwentnym rezultatem działań uczestniczących w sprawie podmiotów, a sama treść orzeczenia stanie się dla nich oczywista i nieodzowna w danej sytuacji prawnej¹⁷.

Kwestia uprawnień i obowiązków ujęta jest w przepisach o odrębnym postępowaniu w sprawach małżeńskich (art. 425, 452 KPC). Są w nich zawarte normy dotyczące obowiązków i uprawnień sądu, jak i ograniczeń oraz uprawnień stron¹⁸. Tak np. w sprawie o rozwód, obowiązkowy jest dowód z przesłuchania stron, w innych sprawach dowód ten ma charakter subsydiarny, jeżeli strona go powołała. Ograniczeniem w swobodzie korzystania z praw procesowych strony są natomiast skutki związane z jej niestawieniem. W razie nieusprawiedliwionego niestawienia powoda na pierwsze posiedzenie sądu, postępowanie może ulec zawieszeniu¹⁹. Kolejne odrębności w postępowaniu rozwodowym²⁰ stosowane są, jeżeli istnieje szansa na utrzymanie małżeństwa. Sąd może wówczas skierować strony do mediacji. W wypadku, gdy sąd uzna, że istnieją widoki na utrzymanie pożycia małżeńskiego, zawiesza postępowanie, co może uczynić tylko jeden raz²¹.

W toku postępowania dowodowego sąd ustala okoliczności dotyczące rozkładu pożycia, jak również okoliczności dotyczące dzieci stron i ich sytuację, a w razie uznania powództwa – także przyczyny, które skłoniły do tego stronę pozwaną. Jeżeli pozwany uznaje żądanie pozwu, a małżonkowie nie mają wspólnych małoletnich dzieci, sąd może ograniczyć postępowanie dowodowe do przesłuchania stron (art. 441, 442 KPC). Sąd może również z urzędu orzec postanowieniem o obowiązku małżonków przyczyniania się do zaspo-

¹⁷ J. Jodłowski, w: J. Jodłowski (red.), Wstęp do systemu, s. 37–38.

¹⁸ Z. Krzeziński, Postępowanie odrębne, s. 6 i n.; uchw. SN z 9.6.1976 r., III CZP 46/75, zalecenia kierunkowe w sprawie wzmoczenia ochrony rodziny, OSN 1976, Nr 9, poz. 184.

¹⁹ W. Berutowicz, Funkcja ochronna postępowania cywilnego, s. 30–31.

²⁰ Szerzej Z. Krzeziński, Postępowanie rozwodowe.

²¹ W. Berutowicz, Funkcja ochronna postępowania cywilnego, s. 31.

kojenia potrzeb rodziny przez czas trwania procesu oraz o pieczy w tym czasie nad wspólnymi małoletnimi dziećmi (art. 58 KRO)²².

Reasumując, należy przyjąć, że główną funkcją postępowania cywilnego jest funkcja ochronna, czyniona za pomocą określonych wartości i dóbr przewidzianych w prawie materialnym. Prawo procesowe cywilne określa organizację działania kompetentnych organów (sądów), zmierzającą do zastosowania odpowiedniej normy prawnej w konkretnym stanie faktycznym w celu zrealizowania tej ochrony. Strony i uczestnicy postępowania natomiast, obowiązani są dokonywać czynności procesowych zgodnie z dobrymi obyczajami, dawać wyjaśnienia co do okoliczności sprawy zgodnie z prawdą i bez zatajania czegokolwiek oraz przedstawiać dowody (art. 3 KPC).

III. Socjologiczne funkcje procesu rozwodowego

Co się tyczy socjologicznej funkcji procesu rozwodowego, należałoby zastanowić się nad tym, czy rozwód, to działanie stanowiące wyjątek, tolerowany przez prawo i społeczeństwo, czy naturalne zjawisko rozpadu wspólnoty małżeńskiej dwojga małżonków, stanowiące prawidłowość społeczną. Społeczności ulegają ciągłym przeobrażeniom, toteż instytucja rozwodu nie tylko służy rozwiązaniu małżeństwa w związku z rozpadem rodziny, ale również ma wpływ na kierunki przemian społecznych, a co za tym idzie, również wpływa na zmianę modelu życia rodzinnego, a tym samym na postawy społeczne. Liczba rozwodów w Polsce i na świecie cały czas rośnie. Od 1946 r. do 2006 r. odnotowano wzrost od 8000 do 72 000 rozwodów. Według danych Ministerstwa Sprawiedliwości, współczynnik liczby rozwodów w odniesieniu do wieku małżonków jest największy w grupie wieku od 25 do 29 lat. Jeśli chodzi o czas trwania małżeństwa, najczęściej w ok. 27% wypadków, rozwiodły się małżeństwa trwające od 5 do 9 lat. Zmniejszeniu natomiast uległa liczba rozwodów następujących po krótkim okresie małżeństwa²³.

Szczególne znaczenie dla opisu socjologicznego zjawiska rozpadu rodziny i rozwodu, ma sytuacja społeczna osób samotnie wychowujących dzieci po rozwodzie, co stanowi zmianę modelu rodzinnego. Charakterystyczne jest to, że osoby pozostające z dziećmi muszą spełniać obowiązki zarówno swoje, jak i brakującego rodzica względem dzieci, co w jednym wypadku będzie spraw-

²² Tamże.

²³ T. Sokołowski, w: T. Smyczyński (red.), System Prawa Prywatnego, t. 11, s. 543.

dzało się bardzo dobrze, w innym – niekoniecznie²⁴. Za pozytywnym aspektem rozwodu przemawia fakt, że dziecko może osiągnąć spokój i stabilizację sytuacji życiowej, a także eliminację złych wzorów zachowań²⁵.

Kolejną funkcją cywilnego procesu rozwodowego, rozpatrywaną w aspekcie socjologicznym, jest funkcja z tzw. „negatywnego” punktu widzenia. Konsekwencją rozwodu, jak wspomniano, jest rozłąka dziecka z jednym z rodziców. Towarzyszy temu niejednokrotnie żal do odchodzącego rodzica oraz jednocześnie tęsknota za nim, co obserwuje się u dzieci młodszych, niejednokrotnie też poczucie niższej wartości – co obserwuje się u dzieci starszych, będących w okresie dojrzewania. Ma to wpływ na fizjologiczne objawy zaburzeń nerwicowych czy symptomy psychologiczne uwewnętrznione, stanowiące najbardziej zaawansowany charakter zaburzeń nerwicowych²⁶, dających bardzo wysoki odsetek małoletnich zabójców²⁷, a także połowę małoletnich prostytuttek²⁸.

Rozwody są również przyczyną zmniejszania się przyrostu naturalnego, co wpływa zarówno na kwestie społeczne, jak i ekonomiczne, których konsekwencje odczuwalne są na bieżąco, związane chociażby niejednokrotnie z koniecznością zapewnienia opieki materialnej nad dziećmi rozbitej rodziny, jak i w przyszłości, związane z ogólną ekonomią kraju²⁹.

Reasumując, należy wskazać, że relacja zachodząca między socjologicznym a prawnym rozumieniem rozpadu rodziny i jej funkcji, wyznacza cel instytucji prawnej, jaką jest rozwód. Przez „unicestwienie małżeństwa”, zarówno małżonkowie, jak i ich dzieci znajdą się w innej sytuacji prawnej oraz socjologicznej, co będzie miało wpływ na kształt ich życia, i co odbije się na ogólnopojętym modelu społecznym rodziny.

IV. Psychologiczne funkcje procesu rozwodowego

Funkcje procesu rozwodowego można również rozpatrywać z perspektywy psychologicznej. Dotyczą one zarówno rozwodzających się rodziców, jak i dzieci stron, będących niejako „wynikiem” małżeństwa (w czasie, jak i po jego roz-

²⁴ W. Stojanowska, Problematyka rozwodów, s. 19.

²⁵ A. Kamiński, Tendencje rozwojowe współczesnej rodziny, s. 4.

²⁶ E. Kostuj, Zapobieganie niedostosowaniu społecznemu dzieci, s. 52.

²⁷ J. Komorowska, Przemiany rodziny polskiej, s. 352.

²⁸ M. Jankowska, Prostytucja młodocianych, s. 28.

²⁹ T. Pawluk, Prawo kanoniczne, t. 3, 1996, s. 35–36.

wiązaniu). W tym względzie należy mieć na uwadze przede wszystkim kwestię dobra dziecka w rozumieniu prawa cywilnego.

Na orzeczenie rozwodu i wykonywanie władzy rodzicielskiej mają wpływ elementy dotyczące dobra dziecka, jako negatywnej przesłanki rozwodu. Są nimi: wiek dziecka, stan jego zdrowia, stosunki z rodzicami, wrażliwość, oraz oddziaływanie na psychikę dziecka konfliktu zaistniałego między małżonkami³⁰. Wiele małżeństw rezygnuje z rozwodu ze względu na dziecko, chociaż żadna więź między małżonkami praktycznie nie istnieje. Taka postawa wynika z przekonania, że mniejszą szkodę wyrządza się dziecku tworząc jakąkolwiek rodzinę. Niektórzy jednak nie są przekonani co do słuszności pozostawiania w związku małżeńskim w imię tzw. dobra dziecka³¹.

Z psychologicznego punktu widzenia, rozwód nie jest nagłym wydarzeniem, gdyż dochodzi do niego po wielu latach konfliktu, mającego miejsce między małżonkami. Co więcej, rozwód oddziałuje negatywnie na dzieci przez wiele lat. Skutkiem tego jest pojawienie się licznych problemów u dzieci³². Z badań psychologicznych wynika, że pojawia się u nich tendencja do odsuwania na plan dalszy wartości, jaką jest kontakt emocjonalny z drugim człowiekiem. Tę tendencję określa się jako „syndrom rozwodowy”, który jest ukierunkowaniem rozwoju osobowości bardziej na obronę siebie, niż na współuczestnictwo w działaniu z innymi (osobowość dziecka niedostosowana)³³. Zauważalny jest także związek między przeżyciem rozwodu przez dziecko a niskim poziomem jego życzliwości wobec rówieśników. Większość dzieci po rozwodzie rodziców staje się mniej życzliwa, czy towarzyska w porównaniu z rówieśnikami z rodzin pełnych³⁴. Utrata jednego z rodziców jest dla dziecka najbardziej dotkliwym skutkiem rozwodu, co w konsekwencji wiąże się ze zmianą podziału obowiązków, czy obyczajów rodzinnych, co przede wszystkim wpływa na utratę poczucia bezpieczeństwa dziecka³⁵.

Z przeprowadzonych badań wynika, że dziecko w wieku przedszkolnym najbardziej uwrażliwione jest na oddziaływanie rodziny³⁶. W tym bowiem wieku kształtuje się „pąk osobowości” dziecka, a z niego rozwija się „kwiat

³⁰ E. Holewińska-Łopińska, Orzekanie separacji, s. 71.

³¹ A. Kwak, Rozwód a separacja, s. 188 i n.

³² H.R. Shaffer, Psychologia dziecka, s. 120.

³³ B. Kaja, Rozwód w rodzinie, s. 85.

³⁴ Tamże, s. 83.

³⁵ U. Sokal, Więzy uczuciowe dorosłych dzieci z rodzicami, s. 46–47.

³⁶ S. Forward, Toksyczni rodzice, s. 122.

osobowości”, z którego formuje się w wieku dojrzewania „owoc osobowości”, czyli osobowość skryształizowana, zdolna do samodzielnego życia i działania³⁷.

Większość zaburzeń psychicznych ma swoje podłoże emocjonalne doświadczane w okresie dzieciństwa i wczesnej młodości, których konsekwencją może być niemożliwość nawiązania silnych i trwałych związków uczuciowych³⁸. Skutkami takimi mogą być również: poczucie zagrożenia, niska samoocena, zachowania regresyjne i agresywne oraz różne formy nieprzystosowania³⁹. Dziecko ma poczucie odrzucenia i zostaje pozbawione afirmacji, co niejednokrotnie przejawia się agresją wobec rodziców⁴⁰. Zwłaszcza utrata matki powoduje często nieodwracalne zaburzenia rozwoju uczuciowego i społecznego dziecka⁴¹. Proces rozwodowy jest również czynnikiem silnie patogenym, wpływającym zaburzająco na osobowość dziecka⁴². I tak np. osobowość mężczyzny kształtująca się w rodzinie niepełnej, może przejawiać się skłonnością do nadużywania alkoholu i jest powiązana z zaburzeniami psychicznymi (infantyлизм). Jeśli chodzi o osobowość kobiety, wychowywanej w rodzinie niepełnej, brak ojca i jego autorytetu powoduje „wykolejenie się” córki, przejawiające się w większości wypadków współżyciem seksualnym z wieloma mężczyznami, upośledzeniem umysłowym, zachowaniami paranoidalnymi, jak również infantyлизmem. Jak z powyższego wynika, w wypadku mężczyzn wychowujących się w rodzinach niepełnych dominuje zaburzenie intelektu, u kobiet – zaburzenia te dotyczą głównie sfery wolicjonalnej (wolitywnej)⁴³.

§ 2. Funkcje procesu kanonicznego o stwierdzenie nieważności małżeństwa

I. Uwagi wstępne

Funkcje i cele kanonicznego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa są zawarte w Kodeksie prawa kanonicznego z 1983 r. i doktrynie ka-

³⁷ H. Szymański, *Rodzina współczesna*, s. 12.

³⁸ M. Halsam, *Psychiatria*, s. 485–486.

³⁹ B.E. Curran, *Divorce in Clinical practice*, s. 471–476.

⁴⁰ T. Kukołowicz, *Skutki naruszenia osobowej struktury rodziny*, s. 116.

⁴¹ M. Przetacznik-Gierowska, *Psychologia wychowawcza*, s. 142.

⁴² M.E. Skalska, *Sytuacja emocjonalna dziecka*, s. 25.

⁴³ S. Paździor, *Przyczyny psychiczne*, s. 167–174.

nonicznej. Obok Kodeksu prawa kanonicznego możemy znaleźć wskazane zagadnienie w Instrukcji *Dignitas connubii*⁴⁴, która jest dokumentem procesowym Stolicy Apostolskiej, stosowanym jedynie w sprawach małżeńskich, w procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Prezentacja tej Instrukcji odbyła się w Rzymie na początku 2005 r. Papież *Benedykt XVI*, w swoim pierwszym przemówieniu rotalnym wskazał, że papież *św. Jan Paweł II* pozostawił po sobie „ogromne dziedzictwo” w materii prawa kanonicznego⁴⁵, stanowiące uzupełnienie i rozszerzenie tytułu I: *De processibus matrimonialibus* Kodeksu prawa kanonicznego, dotyczącego kościelnych procesów o stwierdzenie nieważności małżeństwa⁴⁶. Cywilne aspekty małżeństwa natomiast powinny być rozpatrywane przez władzę świecką⁴⁷.

II. Prawne funkcje procesu kanonicznego o stwierdzenie nieważności małżeństwa

Prawne funkcje procesu kanonicznego o stwierdzenie nieważności małżeństwa, podobnie jak w procesie rozwodowym, dotyczą czynności w czasie procesu i wyrokowania. Stanowią one również ochronę stosunków społecznych, prawnie regulowanych oraz możliwość stosowania odpowiedniej normy prawnej w określonym stanie faktycznym sprawy.

⁴⁴ „Instrukcja procesowa *Dignitas connubii* (praktyczny dokument Stolicy Apostolskiej) jest tekstem analogicznym do Instrukcji *Provida Mater* z 1936 r. odnoszącym się do kanonów Kodeksu z 1917 r. Obok polskiego przekładu Instrukcji znajduje się również tekst łaciński. Instrukcja składa się z XV tytułów. Artykuły wstępne opracował i przetłumaczył bp prof. dr Antoni Stankiewicz, Tytuł I: Właściwość Sądu i Tytuł II: Trybunały – ks. prof. dr hab. Ryszard Sztychmiller, Tytuł III: Zasady działania Sądów oraz Tytuł IV: Strony procesowe – ks. prof. UKSW Wiesław Kiwor, Tytuł V: Wprowadzenie sprawy oraz Tytuł VI: Zakończenie instancji – ks. prof. UKSW dr hab. Henryk Stawniak, Tytuł VII: Dowody – ks. prof. PAT dr hab. Tomasz Rozkrut, Tytuł VIII: Sprawy wypadkowe oraz Tytuł IX: Ogłoszenie akt, Zamknięcie postępowania dowodowego i dyskusja sprawy – bp prof. KUL dr hab. Andrzej Dzięga, Tytuł X: Decyzja sędziego, oraz Tytuł XI: Przesłanie sprawy do Sądu Apelacyjnego i postępowanie – ks. prof. PWT dr hab. Wiesław Wenz, Tytuł XII: Podważenie wyroku, Tytuł XIII: Proces oparty na dokumentach, Tytuł XIV: Adnotacja o nieważności małżeństwa i formalności do przedstawienia na wstępie do celebracji nowego małżeństwa oraz Tytuł XV: Wydatki sądowe oraz bezpłatna obrona – dr Marta Greszata” – II Ogólnopolskie Forum Sądowe: Proces małżeński według Instrukcji *Dignitas connubii*. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13–14.6.2005 r., Tarnów 2005.

⁴⁵ Zob. R. Sztychmiller, *Sądownictwo kościelne*, s. 24–27; T. Rozkrut, *Słowo wstępne*, s. 8.

⁴⁶ L. Madero, w: P. Majer (red.), *Kodeks prawa kanonicznego, kom. do kan. 1692*, s. 1250.

⁴⁷ W. Góralski, *Małżeństwo kanoniczne*, s. 404.

Funkcje procesu kanonicznego ściśle wiążą się z samym małżeństwem, toteż przy ich opisywaniu najpierw należałoby zdefiniować instytucję małżeństwa pod względem kanonicznym, a zwłaszcza jego przymiotów.

Wymiar prawny małżeństwa nie może być rozumiany tylko jako wymiar zewnętrzny w międzyosobowej relacji małżonków. Powinien stanowić jej wymiar wewnętrzny⁴⁸. Z perspektywy personalizmu, nauczanie Kościoła mieści w sobie budowanie małżeństwa jako nierozzerwalnego związku między małżonkami, skierowanego na dobro samych małżonków oraz ich dzieci⁴⁹.

Prawne funkcje stwierdzenia nieważności małżeństwa dotyczą przede wszystkim kwestii jedności i nierozzerwalności małżeństwa, jako jego istotnych przymiotów⁵⁰. Jedność małżeństwa (*unitas matrimonii*) polega na zawarciu związku małżeńskiego przez jednego mężczyznę i jedną kobietę, stanowiąc związek monogamiczny (*monogamos* – jednożenny), co wynika z natury ludzkiej. Sprzeciwia się to wielożństwu, tj. poligamii (*polys* – liczny)⁵¹. W obu wypadkach model małżeństwa przedstawia się różnie. W związkach poligamicznych zachodzą więc relacje, które nie sprzyjają udzielaniu przez małżonków wzajemnej pomocy i nie są też w stanie przyczynić się do zaspokojenia w równym stopniu ich potrzeb fizycznych. Kobieta zaś nie jest traktowana na równi z mężczyzną. Sprzeciwia się temu model monogamiczny, który przejawia się wzajemnym oddaniem się sobie dwóch osób, co wpływa na dobro dzieci, i co wymaga, jak naucza Sobór Watykański II, pełnej wierności małżonków⁵². Przez równy status kobiety i mężczyzny, ukazuje się zatem jedność małżeństwa⁵³.

Powszechnie spotykaną formą życia rodzinnego od najdawniejszych czasów jest monogamia, toteż Sobór Trydencki uznał jedność małżeństwa za dogmat wiary⁵⁴. W społeczeństwach cywilizowanych przyjmuje się, że monogamiczny związek małżeński jest najdoskonalszą formą współżycia małżeń-

⁴⁸ Św. Jan Paweł II, Przemówienie do Roty Rzymskiej z 27.1.1997 r., AAS 89 (1997), s. 487.

⁴⁹ Św. Jan Paweł II, Przemówienie do Roty Rzymskiej z 27.1.1997 r., s. 488; por. Św. Jan Paweł II, Przemówienie do Roty Rzymskiej z 28.1.2002 r., AAS 94 (2002), s. 340–346.

⁵⁰ Zob. kan. 1056 KPrKAN: „Istotnymi przymiotami małżeństwa są jedność i nierozzerwalność, które w małżeństwie chrześcijańskim nabierają szczególnej mocy z racji sakramentu”. Redakcja tego kanonu wskazuje, że jedność i nierozzerwalność na mocy prawa naturalnego, są przymiotami małżeństwa; zob. J.I. Bañares, De la función de santificar de la iglesia, s. 1049–1058; E. Szafrowski, Podręcznik prawa kanonicznego, s. 6–12.

⁵¹ T. Pawluk, Prawo kanoniczne, t. 3, 1996, s. 30.

⁵² Sobór Watykański II, Gaudium et spes, Nr 48.

⁵³ Tamże, Nr 49.

⁵⁴ Zob. K. Hołda, Przymierze małżeńskie, s. 488–496; por. Pius XI, Enc. Casti connubii, s. 609.

skiego, dlatego monogamia we współczesnym świecie, poza kilkoma krajami arabskimi, jest formą panującą i usankcjonowaną prawnie⁵⁵. Zagrożają jej jednak zdrady małżeńskie, niedochowanie wierności, czy rozwody⁵⁶.

Obok jedności małżeństwa w prawie kanonicznym istnieje drugi przymiot małżeństwa, jakim jest jego nierozzerwalność, polegająca na zawarciu związku małżeńskiego do końca życia jednego ze współmałżonków. Nie można zawierać małżeństwa na czas określony, dlatego też węzeł małżeński w prawie kanonicznym traktowany jest jako dożgonny. Nierozzerwalność małżeństwa uznawana jest zarówno w aspekcie wewnętrznym, jak i zewnętrznym. Węzeł małżeński zatem nie może być rozwiązany przez wzajemną zgodę stron, „ze swej natury, z upływem czasu, czy pod wpływem jakiejś okoliczności następczej”⁵⁷. Odnosi się to do każdego małżeństwa ważnego⁵⁸, w przeciwieństwie do małżeństwa niedopełnionego, które może być rozwiązane przez dyspensę papieską⁵⁹.

III. Socjologiczne funkcje procesu kanonicznego o stwierdzenie nieważności małżeństwa

Zanim przystąpimy do omówienia funkcji dotyczących stwierdzenia nieważności małżeństwa w aspekcie socjologicznym, należy najpierw odwołać się do przymiotu, jakim jest godność małżeńska w świetle kanonistyki.

Godność małżeńska, pojmowana jest jako wartość natury ludzkiej oraz wartość chrześcijańska⁶⁰, stanowiąc nową perspektywę, określoną mianem

⁵⁵ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne*, t. 3, 1996, s. 32.

⁵⁶ Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*, Nr 47.

⁵⁷ Pius XI, *Enc. Casti connubii*, Syllabus prop. 67.

⁵⁸ Por. kan. 1141 KPrKAN („Małżeństwo zawarte i dopełnione nie może być rozwiązane żadną ludzką władzą i z żadnej przyczyny, oprócz śmierci”); zob. też: kan. 1142, 1143 § 1, kan. 1148 § 1, kan. 1149, 1150 KPrKAN; zob. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne*, t. 3, 1996, s. 33; zob. W. Góralski, *Kościelne prawo małżeńskie*, s. 29–33; por. U. Navarrete, *Structura iuridica matrimonii*, s. 109–110; por. M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie*, s. 46–47; zob. też P. Moneta, *Il matrimonio nel nuovo diritto canonico*, s. 15–18.

⁵⁹ „Rozwiązanie przez papieża małżeństwa niedopełnionego jest możliwe tylko wówczas, gdy zaistnieje słuszna przyczyna. Przepis kan. 90 § 1 KPrKAN stanowi, że dyspensy udzielona bez słusznej przyczyny jest niegodziwa. Katalog słuszności przyczyn jest otwarty i tylko przykładowo można podać, że są nimi np. wielka nienawiść między małżonkami, która nie da się usunąć, wstręt, całkowity rozkład małżeństwa, uzyskanie rozwodu cywilnego, popadnięcie w chorobę zakaźną po ślubie jednego ze współmałżonków, czy dobro duchowe strony proszącej o dyspensę” – T. Pawluk, *Prawo kanoniczne*, t. 3, 1996, s. 219–220.

⁶⁰ Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*, Nr 48 d.

personalizmu⁶¹, uznanego w doktrynie kanonicznej. Takie traktowanie godności małżeńskiej wpłynęło na obraz instytucji małżeństwa i rodziny, które nie są instytucjami prywatnymi⁶².

Prawo kanoniczne przedstawia małżeństwo jako sakramentalne, które jawi się jako małżeńskie przymierze⁶³, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia, skierowaną ze swej natury dla dobra małżonków oraz do zrodzenia i wychowania potomstwa⁶⁴. W przemówieniu do Trybunału Roty Rzymskiej, wygłoszonym 1.2.2001 r., *św. Jan Paweł II* przypomniał, że: „ukierunkowanie ku naturalnym celom małżeństwa: zrodzeniu i wychowaniu potomstwa jest istotną cechą męskości i kobiecości. To ukierunkowanie ma decydujące znaczenie dla zrozumienia naturalnego wymiaru związku małżeńskiego. Małżeństwo i rodzina są zatem nierozdzielne, ponieważ męskość i kobiecość małżonków jest z samej swej istoty otwarte na przyjęcie daru potomstwa”⁶⁵. Zrodzenie dzieci ściśle wiąże się z ich wychowywaniem, które jest podstawowym obowiązkiem, jak i prawem rodziców, z którego nie mogą zrezygnować, ponieważ jest ono niezbywalne⁶⁶. Rodzina i dzieci należą bowiem do najważniejszych wartości wspólnoty ludzkiej⁶⁷.

⁶¹ „Na temat personalizmu w ostatnich czasach wypowiedział się *Juan Manuel Burgos*, który stwierdza, że personalizm to myśl, która otwarcie w centrum swego zainteresowania stawia problem osoby ludzkiej, dlatego śmiało można ją nazwać »filozofią, która zawsze stoi po stronie człowieka«. Jednak otwarcie dyskredytowana przez wszechobecny liberalizm oraz indywidualizm – sprowadzana jest coraz częściej w dyskusjach do pozycji tzw. »filozofii niszowej«. Jak się okazuje, »współczesne społeczeństwo wykazuje rosnące zainteresowanie wszystkim tym, co ludzkie, co bezpośrednio dotyczy człowieka, co jest dla niego korzystne i co wiąże się z jego pomyślnością«. Niemal powszechnie też używane są takie pojęcia, jak: wolność, demokracja, solidarność, sprawiedliwość, równość szans. Zdaniem *Burgosa*, widać w nich wyjątkowy ładunek i troskę o promowanie, chronienie i rozwijanie pewnych elementów, w których niewątpliwie zakorzeniona jest ludzka godność, i to, co właściwe człowiekowi, a co stanowi jakiś fundament personalizmu” – *J.M. Burgos*, *Personalizm*, s. 19.

⁶² Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*, Nr 48 a.

Zob. *Pius XI*, Przemówienie do Roty Rzymskiej z 3.10.1941 r., AAS 33 (1941), s. 423.

⁶³ Zob. *J.P. Viladrich*, *Konsens małżeński*, s. 466–468.

⁶⁴ Zob. kan. 1055 § 1 KPRKAN; por. *J.I. Bañares*, *De la función de santificar de la iglesia*, s. 1042–1048.

⁶⁵ *J. Hervalda*, w: *P Majer* (red.), *Kodeks prawa kanonicznego*, kom. do kan. 1055, s. 780–781; zob. *J. Otaduy*, *El principio de jerarquía normativa*, s. 53; *W. Góralski*, *Kościelne prawo małżeńskie*, s. 29–31.

⁶⁶ Kan. 1136 KPRKAN, cyt.: „Rodzice mają obowiązek i prawo troszczenia się zgodnie, według swoich możliwości o wychowanie potomstwa zarówno fizyczne, społeczne i kulturalne, jak i moralne oraz religijne”; por. *J. Fornés*, *De la función de Santificar*, s. 1536–1538.

⁶⁷ *Św. Jan Paweł II*, *Familiaris Consortio*, Nr 36; zob. *T. Kornecki*, *Wybrane aspekty dobra rodziny*, s. 173.

W związku ze zmianami społecznymi, współczesne rodziny przechodzą przeobrażenia i stają w obliczu odrzucenia dawnych wartości i przekonań bez jednoczesnego wytworzenia się nowych⁶⁸. Na wychowanie młodego pokolenia rzutują konflikty w rodzinie, powodujące rozbitcie wspólnoty rodzinnej i osłabienie więzi emocjonalnych między jej członkami. Zaburzają również atmosferę wychowawczo-socjalizacyjną, wywołują agresję w rodzinie, deprecjację zasad moralnych i etycznych, powodując zaniedbanie dzieci, braki w zaspokojeniu ich potrzeb psychospołecznych, czy nieodpowiednie metody wychowawcze⁶⁹. Istnieje zatem ogromna potrzeba odbudowania życia rodzinnego wraz z podkreśleniem podstawowych jego funkcji. Wiele instytucji zarówno kościelnych, jak i świeckich powinno być żywo zainteresowanych prawidłowym funkcjonowaniem rodziny. Współczesna nauka Kościoła znajduje wiele praktycznych rozwiązań w różnych inicjatywach pastoralnych⁷⁰, które stają się pomocne dla tworzenia nowej jakości rodziny⁷¹.

Z punktu widzenia Kościoła, istotną kwestią jest wychowanie w duchu wiary dzieci i młodzieży w okresie dorastania. Wychowanie młodego pokolenia, to przede wszystkim działania mające na celu przekazanie wartości duchowych, religijnych i moralnych⁷². Młodzi ludzie muszą podołać wielu zadaniom, takim jak: nauka czy praca nad sobą, które kształtowane są również przez wychowawców⁷³, zarówno świeckich, jak i w duchownych⁷⁴.

Rozwód nie sprzyja wyrabianiu u małoletnich właściwych postaw wobec przyszłego małżeństwa i rodziny, a to z kolei wpływa na ogólną deprecjację instytucji małżeństwa. Niestety, roczniki statystyczne dowodzą, że trend rodowodowy na świecie nie maleje⁷⁵, wręcz przeciwnie, z roku na rok rośnie⁷⁶. Podobnie jest w zakresie kanonicznego stwierdzenia nieważności małżeństwa.

⁶⁸ S. Forward, Toksyczni rodzice, s. 122.

⁶⁹ S. Cudak, Konflikty rodzinne, s. 199.

⁷⁰ M. Jóźwiak, Rodzina i jej funkcje, s. 129–147.

⁷¹ A. Dzięga, P. Telusiewicz, Naturalne prawa rodziny, s. 1187–1201; A. Dzięga, Dobra osobiste, s. 3–4.

⁷² W. Haczkiwicz, Katecheta wśród dzieci szkoły podstawowej, s. 28; zob. A. Dzięga, Funkcja wychowawcza rodziny, s. 127–136.

⁷³ E. Mitek, Wychowanie dzieci i młodzieży w okresie dorastania, s. 126–139; zob. A. Dzięga, O racjonalności postulatów prawnej podmiotowości rodziny, s. 11–29; T. Kordecki, Wybrane aspekty dobra rodziny, s. 161–175.

⁷⁴ T. Rozkrut, Znaczenie wiary dla wspólnot małżeńskich, s. 185–191.

⁷⁵ „W świetle badań z zakresu socjologii prawa znaczenie pożycia intymnego w świadomości małżonków zmniejsza się z upływem lat życia w małżeństwie. W pierwszym roku małżeństwa pożycie seksualne jako bardzo ważne ocenia ok. 28% małżonków, jako ważne – 42%, a jako sprawę drugorzędną – ok. 29% małżonków. Po okresie 2–5 lat małżeństwa pożycie seksualne ocenia się

§ 3. Wnioski

Instytucja małżeństwa w obu systemach prawnych: świeckim i kanonicznym ma różne znaczenie. W prawie świeckim to najmniejsza komórka społeczna, natomiast w kanonicznym, to najwyżej postawiony sakrament, ponad sakramentem kapłaństwa.

Małżeństwo zatem, to związek obojga małżonków stanowiący jedność i nierozzerwalność⁷⁷, skierowany na dobro małżonków i zrodzenie dzieci. Prawo kanoniczne zakłada, że związek małżeński jest dozgonny, polegający na monogamii i wierności małżonków, co pokrywa się z prawem świeckim, które kwestię bigamii traktuje jako przestępstwo przewidziane w art. 206 KK. Małżonkowie zawierając związek, jako swego rodzaju kontrakt, godzą się na wszystkie „warunki umowy” na zasadach małżeńskiego przymierza, tzn. na działanie na rzecz dobra małżonków, oraz zrodzenie, wychowanie i działanie na rzecz dobra wspólnych dzieci. To godzenie się na warunki małżeństwa rodzi przekonanie, że małżonkowie są tego w pełni świadomi i dojrzeli do podjęcia wyzwania, jakim jest małżeństwo w świetle poszanowania godności drugiego małżonka i zrodzonych z tego związku dzieci. Takie właśnie stanowisko popiera prawo kanoniczne.

W wypadkach, kiedy małżonkowie tworzą martwy związek (tzn. taki, w którym nie ma nadziei na przyszłość, a małżonkami są z tzw. konieczności) niezależnie od skutków jego zawiazania, należy przypuszczać, że wykazali się pewnego rodzaju niedojrzałością. W takich wypadkach, niestety, jedynym rozwiązaniem jest formalne rozstanie małżonków. Z tym rozstaniem wiążą się zarówno skutki cywilnoprawne, które reguluje prawo cywilne, jak i kanoniczne, które reguluje prawo kościelne.

Jeśli chodzi o wolę małżonków, to ma ona odmienne znaczenie w obu systemach prawnych. O ile przy orzekaniu rozwodu nie ma ona większego znaczenia prawnego i nie stanowi przesłanki orzeczenia rozwodu, o tyle w procesie kanonicznym wola stron przy zawieraniu małżeństwa, w chwili jego zawierania, ma kluczowe znaczenie.

następująco: jako bardzo ważne 4–7% małżonków, jako ważne 40–76%, a jako sprawę drugorzędną – 20–60% małżonków. Najwyraźniej spada procent tych, którzy początkowo do pożycia seksualnego przywiązywali bardzo wielkie znaczenie”, zob. *J. Łaskowski*, *Uwarunkowania trwałości małżeństwa*, s. 140–142.

⁷⁶ *Rocznik Statystyczny 1979*, t. 39, s. 481.

⁷⁷ Zob. *J. Krajczyński*, *Nierozzerwalność małżeństwa w doktrynie i ustawodawstwie Kościoła*, s. 47–86.

Z powyższych wywodów wynika, że przeobrażenia społeczne, na które wpływają również rodziny niepełne, powstałe na skutek rozłączenia małżonków, przyczynią się do powstania oraz w dalszej kolejności do pogłębiania się zaburzeń fundamentów rodziny. Taki stan rzeczy może doprowadzić do braku poczucia bezpieczeństwa oraz do powstawania różnego rodzaju patologii.

§ 4. Cele procesu rozwodowego

I. Uwagi wstępne

Małżeństwo można rozwiązać na podstawie różnych okoliczności, takich jak uśiłowanie zabójstwa współmałżonka, złamanie obowiązku wierności, opuszczenie małżonka, ustanie pożycia małżeńskiego, wzajemne „porozumienie” małżonków lub separacja faktyczna trwająca przez określony czas⁷⁸. W niektórych systemach prawnych rozwód można orzec bez spełnienia warunku trwałości rozkładu pożycia. W dwóch trzecich krajów europejskich przed rozwodem wymagana jest obowiązkowa separacja⁷⁹.

II. Cele procesu rozwodowego dotyczące małżonków

Przybliżając cele procesu rozwodowego należy najpierw odnieść się do postępowania cywilnego i określić jego cele. E. Wengerek dokonuje tego przez pryzmat zasady koncentracji i przez wyróżnienie:

- 1) udzielenia ochrony sądowej osobie, której prawo zostało naruszone lub zagrożone (cel zasadniczy);
- 2) rozstrzygnięcie sporu;
- 3) wydanie orzeczenia oraz
- 4) ujawnienie prawdy obiektywnej⁸⁰.

Celem postępowania cywilnego „jako jednego z celów demokratycznego państwa prawnego, jest realizowanie konkretnych norm prawa cywilnego materialnego w drodze ich przymusowego urzeczywistnienia”⁸¹. Celem procesu rozwodowego jest zaś ustalenie istnienia trwałego i zupełnego rozkładu po-

⁷⁸ A. Olejniczak, Współczesne europejskie systemy rozwodowe, s. 58–67.

⁷⁹ K. Boele-Woelki, B. Braat, I. Summer, *European Family Law in Action*, t. 1, s. 429.

⁸⁰ E. Wengerek, *Koncentracja materiału procesowego*, s. 3.

⁸¹ A. Zieliński, w: A. Zieliński (red.), *Kodeks postępowania cywilnego*, s. 5.